
ODKLADANIE RODENIA DETÍ A NESKORÁ PLODNOSŤ V EURÓPSKOM PRIESTORE

Branislav Šprocha¹⁾ – Vladimír Bačík²⁾

POSTPONEMENT OF THE CHILDBIRTH AND THE LATE FERTILITY
IN THE EUROPEAN AREA

Abstract

The main aim of the paper is to analyse late fertility in the European area. Based on historical data, we highlight developmental changes in this phenomenon for selected European populations both in terms of their intensity and how they contribute to overall fertility. In connection with the current postponement fertility transition, we then identify the main spatial differences in terms of the timing of having a first child and contributions to the total fertility rate. We also point out the differences in the weight of late fertility and in the age distribution of fertility with respect to the upper and lower quartiles.

Keywords: Late fertility, fertility postponement, Europe

Demografie, 2020, 62: 123–141

ÚVOD

Odkladanie vstupov do manželstva a rodičovstva predstavuje v európskom priestore jeden z najdôležitejších znakov nového reprodukčného správania, ktorý sa začal presadzovať v populáciách bývalého západného bloku už od konca 60. rokov a v krajinách socialistického bloku od jeho pádu koncom 80. a začiatkom 90. rokov minulého storočia (Sobotka, 2004 a 2011). Lesthaeghe a Moors (2000) práve proces odkladania rodinných a reprodukčných zámerov považujú za jeden z najdôležitejších znakov postmoderných spoločností z pohľadu druhej demografickej revolúcie. Kontracepčná revolúcia v kombinácii s pomerne ľahkou dostupnosťou interrupcií umožňujú ženám a párom efektívnu

kontrolu nad ich tehotenstvami a prispieva tak ku zmenám rodín a partnerských vzťahov (Van de Kaa, 2011). Samotné zmeny v časovaní rodenia detí je pritom potrebné vnímať v kontexte odkladania ďalších dôležitých prechodov v životných dráhach mladých dospelých na ich ceste k dosiahnutiu statusu dospeljej osoby (Arnett, 2004; Kuijsten, 1996). Ide predovšetkým o predlžovanie obdobia štúdia, prípravy na povolanie, získania stabilnej a dostatočne finančne ohodnotenej práce, opustenie orientačnej rodiny a nadobudnutie rezidenčnej samostatnosti, ako aj nájdenie vhodného partnera a založenie vlastnej rodiny (Aasve et al., 2002 a 2007; Billari, 2004; Shanahan, 2000). Ako uvádza Lesthaeghe (1991–92), tieto tranzície v životných dráhach

1) Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Šancova 56, 811 05 Bratislava; INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, Leškova 16, 817 95 Bratislava, Slovensko. Kontakt: branislav.sprocha@gmail.com.

2) Katedra ekonomickej a sociálnej geografie, demografie a územného rozvoja, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Ilkovičova 6, Mlynská Dolina, 842 15 Bratislava 4, Slovensko. Kontakt: vladimir.bacik@uniba.sk.

sa rekonštruujú, stávajú sa komplexnejšie, čoraz menej často majú podobu vopred nastavených vzorcov správania, pričom tieto sú poznačené vzrastajúcou individualizáciou, deštandardizáciou svojich sekvencií typickými pre postmoderné spoločnosti, nárastom ich variability z hľadiska usporiadania, načasovania, ako aj samotnej realizácie (Elzinga – Liefbroer, 2007; Lesthaeghe – Moors, 2000; Shanahan, 2000). Vďaka tomu sme v európskom priestore svedkami značného predĺžovania procesu vstupu do dospelosti, objavovania fázy postadolescencie (Arnett, 2004). Mills a Blossfeld (2005) hovoria o odkladaní viacerých dlhodobých záväzkov (aj manželstva a rodičovstva) mladými ľuďmi v dôsledku vzrastajúcej neistoty. Potreba flexibility na čoraz komplikovanejšom, dynamicky meniacom globalizovanom trhu práce vytvára nutnosť celoživotného vzdelávania, prispieva k snahám o individuálne zvyšovanie svojej kvalifikácie, vzdelania, kvality ľudského kapitálu, čo v kombinácii s ekonomickými nárokmi a predstavami o vhodnej práci na jednej strane a značnou neistotou najmä tesne po skončení štúdia v prostredí existencie a možnosti čerpania rôznych alternatívnych možností k manželstvu a materstvu vedú často k tzv. strategickému odkladaniu týchto dlhodobých záväzkov (Kohler et al., 2002). K tomu značnou mierou prispieva aj premena vekových noriem a hodnotových aspektov spojených s manželstvom, párovým súžitím a materstvom (napr. Aassve et al., 2007; Settersten – Hägerstad, 1996; Potančoková, 2009; Chaloupková, 2010). Berrington (2004) najmä v spojitosti so vzdelanými osobami hovorí o neustálom odkladaní týchto dlhodobých záväzkov.

Z hľadiska európskeho priestoru môžeme hovoriť o pomerne značných priestorových rozdieloch v časovaní nástupu procesu odkladania plodnosti, jeho dynamike a následne aj samotnom rozsahu neskorej plodnosti a jej príspevkov k celkovej plodnosti.

Ako uvádza Sobotka (2003, 2011) odkladanie manželstva a materstva nepredstavovalo v špecifických podmienkach socialistického skleníka³ (Sobotka, 2002) atraktívnu životnú stratégiu. Na rozdiel od krajín bývalého západného bloku, kde medzi mladými ľuďmi

existovali snahy odkladať skoré manželstvo a materstvo keďže tieto predstavovali prekážky slobodnému životu, v socialistickom priestore bol vstup do manželstva a rodičovstva často prvým slobodným rozhodnutím (Sobotka, 2011). Práve skoré načasovanie prvého sobáša a narodenie prvého dieťaťa predstavovali jeden z dôležitých diferencných znakov medzi populáciami východného a západného bloku (napr. Calot – Rychtaříková, 1992; Monnier – Rychtaříková, 1992; Ní Bhrolcháin, 1993; Kalmijn, 2007). Kým pre viaceré populácie ležiace na východ od Hajnalovej línie išlo o upevnenie historicky platného znaku rodinného a reprodukčného správania, pre niektoré ďalšie znamenalo začlenenie do socialistického bloku prechod k pomerne atypickému demografickému správaniu. Navonok vyzerajúca stabilita mechanizmov formujúca skoré manželstvo a materstvo síce na jednej strane prispela k tomu, že tieto populácie boli inertné voči komplexným zmenám prebiehajúcim v severozápadnej Európe od konca 60. rokov (Van de Kaa, 1987 a 1997; Lesthaeghe, 1995 a 2010; Frejka – Sobotka, 2008), no rozpad socialistického bloku a nasledujúce celospoločenské, politické, hospodárske a kultúrne zmeny prispeli k významnej a pre mladé generácie zdá sa neprekonateľnej diskontinuite životných podmienok, v ktorých predchádzajúci model reprodukčného správania nenachádza oporu a je medzigeneračne pomerne dynamicky opúšťaný. Hlavným znakom sa podobne ako v krajinách bývalého západného bloku stáva od začiatku 90. rokov odkladanie sobášov a rodenia detí do vyššieho veku (Sobotka – Toulemon, 2008; Sobotka, 2004 a 2011). Proces odkladania tak v severozápadných krajinách Európy prebieha kontinuálne už viac ako polstoročie. Samotnému procesu odkladania rodenia detí (a najmä prvých detí) je pripisovaný v poslednom období tak veľký význam, že niektorí autori (napr. Lesthaeghe – Moors, 2000; Lesthaeghe – Neels, 2002; Kohler et al., 2002) ho označujú ako kľúčový znak druhej demografickej revolúcie (na rozdiel od pôvodného prepadu plodnosti pod záchovnú hranicu, pozri napr. Van de Kaa, 1997).

3) Socialistický skleník bol formovaný súborom špecifických podmienok v rôznych sférach socialistickej spoločnosti (napr. vzdelávanie, bývanie, práca, populačná a sociálna politika a pod.), ktoré významnou mierou ovplyvňovali populačnú klímu a podmienili vznik a uchovávanie socialistického režimu reprodukcie.

Kohler et al. (2002) dokonca hovoria o špecifickej transformácii plodnosti odkladaním, ktorej vyústením je a bude nový režim neskorej plodnosti. Ten je podmienený predovšetkým poklesom intenzity rodenia detí v mladšom veku a čoraz častejšej realizácii reprodukčných zámerov v druhej polovici reprodukčného obdobia. Práve zvyšujúca sa intenzita a váha plodnosti vo veku 30 a viac rokov je dôležitým transformačným znakom. Oproti minulosti sa však v tomto veku nerodia deti vyššieho poradia, ale v čoraz väčšej miere je tu koncentrovaný začiatok reprodukčných dráh žien. To so sebou môže prinášať v súvislosti s obmedzením hornej biologickej hranice reprodukcie v kombinácii s vekovými normami optimálneho materstva tlak na skracovanie medzิปôrodných intervalov na jednej strane a na druhej môže dochádzať k zvyšovaniu rizika nenarodenia druhých a ďalších detí, ako aj formovaniu značnej koncentrácie reprodukcie do úzkeho vekového intervalu.

Výsledkom týchto komplexných zmien je každopádne skutočnosť, že ženy sa v európskom priestore nikdy nestávali matkami tak neskoro, ako je tomu v súčasnosti (Kohler et al., 2006; Prioux, 2005). Všetky európske krajiny zaznamenali v posledných desaťročiach výrazný rast počtu narodených detí starším ženám, na čo reagovali aj všetky ukazovatele časovania plodnosti. Sme svedkami v podstate kontinuálneho posunu priemerného veku pri narodení prvého dieťaťa, čo sa následne zväčša odzrkadľuje aj na časovaní realizácie ďalších reprodukčných zámerov a tým hodnote celkového priemerného veku ženy pri narodení dieťaťa. Zvyšuje sa aj samotná intenzita rodenia detí v neskoršom veku pri súčasnom poklese v mladšom, čím sa neskorá plodnosť stáva dôležitým prvkom pre celkovú úroveň plodnosti. Cieľom príspevku je jednak analyzovať súčasný stav v úrovni a podiele plodnosti žien v neskorom veku v európskom priestore. Poukázať na existujúce priestorové diferencie, identifikovať populácie, ktoré najviac pokročili v procese odkladania plodnosti a naopak tie, ktoré sa vyznačujú nižšou intenzitou neskorej plodnosti a využívaním pokročilého reprodukčného veku žien.

ZDROJE ÚDAJOV A METODIKA PRÁCE

Výber európskych populácií pre našu analýzu bol podmienený predovšetkým dostupnosťou potrebných

údajov a to predovšetkým čo možno najnovších. Tie pochádzajú z databázy EUROSTATu, pričom posledným známym rokom pre potrebné vstupné informácie bol rok 2018 (s výnimkou Kosova s údajmi za rok 2017).

Vekové ohraničenie neskorej plodnosti je v zahraničnej literatúre rôzne. Najčastejšie sa spomína vek 35, resp. 40 rokov ako spodná hranica pre neskorú plodnosť (pozri napr. Billari et al., 2007; Prioux, 2005). S tým sa následne spája označenie pokročilého a veľmi pokročilého reprodukčného veku (Billari et al., 2007). V našom prípade sa budeme zameriavať predovšetkým na vek 35 a viac rokov a v niektorých prípadoch budeme explicitne analyzovať aj vekovú skupinu 40 a viac rokov. Ako uvádza Beaujouan a Sobotka (2019), vek 40 rokov predstavuje dôležitú vekovú hranicu nielen z hľadiska biologickej reprodukcie, ale je vnímaná často aj ako normatívny vek, kedy sú ženy už považované za príliš staré, aby mali deti.

Keďže jedným z cieľov tohto príspevku je zasadiť súčasný stav v otázke neskorej plodnosti v Európe do širšieho historického kontextu, budeme v prvej časti pracovať s tými populáciami, pre ktoré disponujeme vekovo-špecifickými mierami plodnosti žien približne od prvej polovice 20. storočia (či ešte skôr). Tieto údaje pochádzajú z rôznych zdrojov, ako je Human Fertility Database (HFD), Human Fertility Collection (HFC) a v prípade Česka a Slovenska boli tieto údaje priamo konštruované z pramenných diel (Pohybov obyvateľstva) od roku 1920. Pre súčasnú situáciu neskoreho materstva v európskom priestore využívame údaje z EUROSTATu, a to konkrétne miery plodnosti podľa veku žien a štruktúru narodených detí podľa veku matky pri pôrode a biologického poradia pôrodu.

Z vekovo-špecifických mier plodnosti boli následne konštruované priemerné veky žien pri narodení dieťaťa a tiež dolný a horný kvartil plodnosti žien. Tie vyjadrujú vek, do ktorého bola realizovaná štvrtina z celkovej plodnosti (dolný kvartil), resp. vek, nad ktorým sa realizuje posledná štvrtina z hodnôt úhrnnej plodnosti. Z takto získaných hodnôt sme následne odvodili interkvartilové rozpätie plodnosti, ktoré nám umožňuje hodnotiť v akom širokom intervale bola v jednotlivých európskych štátoch polovica z celkovej plodnosti. Táto informácia slúži na vyjadrenie stupňa vekovej koncentrácie

procesu plodnosti. Z údajov o počte živonarodených detí podľa veku ženy pri pôrode a biologického poradia boli v kombinácii so stredným stavom žien v reprodukčnom veku následne konštruované vekovo-špecifické miery plodnosti žien prvého poradia a z nich odvodený priemerný vek ženy pri narodení prvého dieťaťa.

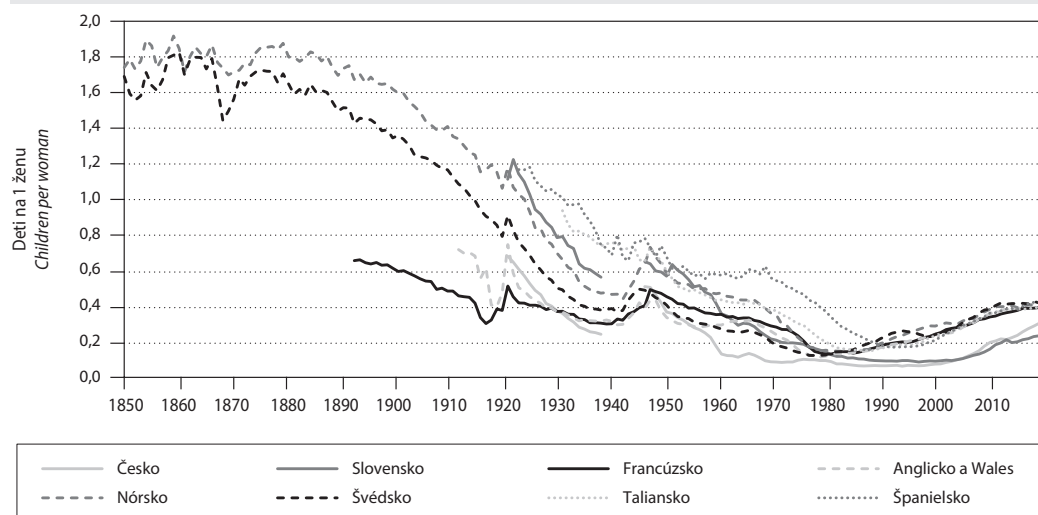
Z hľadiska samotného metodického prístupu môžeme neskorú plodnosť merať ako sumu vekovo-špecifických mier plodnosti žien vo veku 35 resp. 40 a viac rokov vyjadrujúcu priemerný počet detí, ktoré by sa narodili jednej žene počas jej reprodukčného obdobia pri zachovaní pozorovanej intenzity. Dôležitou informáciou pre naše účely je tiež podiel (váha) plodnosti žien v tomto veku na celkovej plodnosti, teda hodnote úhrnnej plodnosti v danom kalendárnom roku. Tento ukazovateľ umožňuje identifikovať význam neskorej plodnosti pre celkovú reprodukciu danej populácie a jej prípadné zmeny v čase.

NIEKTORÉ HISTORICKÉ ČRTY NESKOREJ PLODNOSTI V EURÓPE

Neskorá plodnosť v európskom priestore nie je len otázkou súčasnej transformácie plodnosti odkladaním,

ale ide o pomerne frekventovaný jav aj v historickom kontexte. Viaceré výskumy (napr. *Prioux*, 2005; *Sobotka – Beaujouan*, 2018; *Beaujouan – Sobotka*, 2019) poukazujú na skutočnosť, že materstvo v neskorom veku bolo v európskom priestore pomerne bežným javom, keď rodiny mávali viac detí a ženy ich rodili až do veku, keď sa stávali biologicky neplodnými (*Beaujouan – Sobotka*, 2019). Ako ukazujú údaje z druhej polovice 19. storočia, v severných krajinách (Nórsko a Švédsko) na jednu ženu vo veku 35 a viac rokov pripadalo približne 1,6–1,8 dieťaťa, čo tvorilo okolo 40 % z realizovanej plodnosti (graf 1 a 2). V poslednej dekáde reprodukčného veku pritom kumulatívna plodnosť ešte stále predstavovala 0,6–0,8 dieťaťa a v tomto veku tak bolo realizovaných ešte približne 15–18 % z celej plodnosti. Presadenie vedomého obmedzovania veľkosti rodiny v rámci demografickej revolúcie prinieslo pokles úroveň i príspevkov neskorej plodnosti. Rozdiely v časovaní nástupu a dynamike tejto transformácie prispievali k existencii pomerne výrazných diferencii v intenzite neskorej plodnosti a jej váhe na celkovej plodnosti medzi jednotlivými európskymi krajinami. Preto neprekvapí, že Francúzsko sa už na konci 90. rokov 19. storočia vyznačovalo najnižšou plodnosťou žien

Graf 1: Neskorá plodnosť vo vybraných krajinách Európy / Late fertility in selected European countries

Pozn.: Neskorá plodnosť = suma vekovo-špecifických mier plodnosti vo veku 35 a viac rokov.

Note: Late fertility = the sum of age-specific fertility rates at ages 35 and older.

Zdroj: HFD, HFC, EUROSTAT, Pohyby obyvateľstva 1920–2018, výpočty autorov.

Source: HFD, HFC, EUROSTAT, Pohyby obyvateľstva 1920–2018, authors' calculations.

vo veku 35 a viac rokov (graf 1). S určitým odstupom nasledovalo Anglicko a Wales a následne škandinávské krajiny Švédsko a Nórsko. Po prvej svetovej vojne už disponujeme aj údajmi o vekovo-špecifických mierach plodnosti za Česko a Slovensko a niektoré juhoeurópske krajiny (Španielsko a Taliansko). Na Slovensku a rovnako aj na juhu Európy v prvej polovici 20. rokov pripadalo na jednu ženu vo veku 35 a viac rokov ešte stále približne jedno dieťa, čo predstavovalo okolo 25–28 % z celkovej hodnoty úhrnnej plodnosti v tomto období (graf 1). Vo veku 40 a viac rokov sa realizovala približne desatina z plodnosti, teda okolo 0,4 dieťaťa.

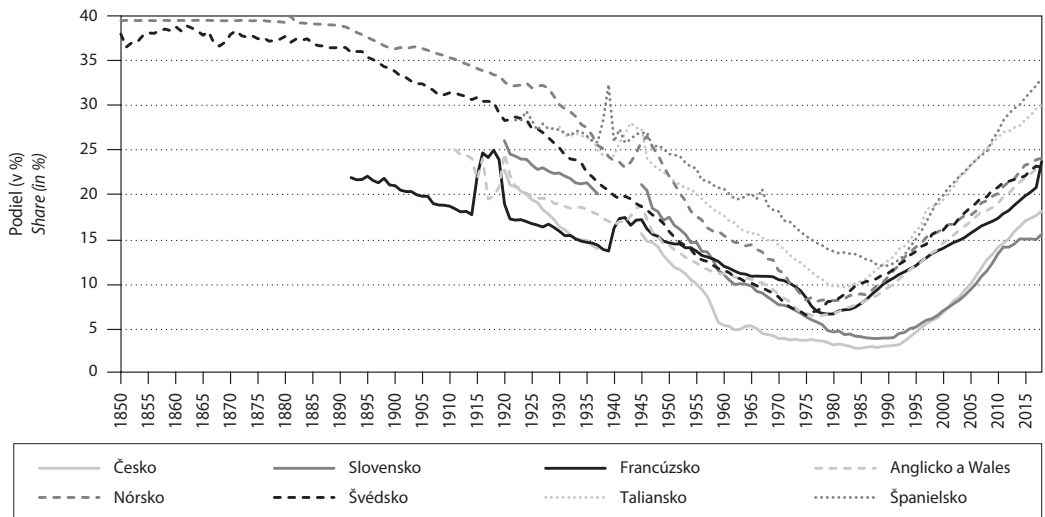
Skorší začiatok demografickej revolúcie v Česku znamenal aj nižšiu kumulatívnu plodnosť v neskorom veku (v porovnaní so Slovenskom a južnou Európou). V prvej polovici 20. rokov na jednu ženu vo veku 35 a viac rokov pripadalo 0,5–0,7 dieťaťa a v poslednej dekáde reprodukčného veku to bolo 0,15–0,20 dieťaťa, čiže 20–23 % resp. 6–7 % z celkovej hodnoty úhrnnej plodnosti (graf 2).

Spoločným vývojovým znakom všetkých populácií však bolo v čase postupné klesanie intenzity, ako aj príspevkov plodnosti žien v neskorom veku

v postupujúcom dokončovaní demografickej revolúcie a prehlbovaní orientácie na dvojdetný model rodiny. Určité dočasné prerušenie tohto trendu prinieslo povojnové obdobie, keď plodnosť vo veku 35 (a čiastočne aj 40) a viac rokov vzrástla v podstate vo všetkých európskych populáciách (Prioux, 2005). Tento jav však bol len dočasný a už 50. roky v prípade Česka a Slovenska a 60. roky v krajinách bývalého západného bloku priniesli opätovný návrat klesajúceho trendu (graf 2).

Výsledkom týchto zmien bola tiež určitá diferenciácia, keď najnižšiu plodnosť a jej príspevky v neskorom a veľmi neskorom veku dosahovali populácie socialistického bloku (pozri Česko a Slovensko na graf 1 a 2). Išlo jednak o výsledok skoršieho nástupu povojnového znižovania plodnosti v tomto veku, ďalšiu výraznú orientáciu na dve deti a predovšetkým špecifický model reprodukcie vyznačujúci sa skorým začiatkom, ako aj skorým ukončovaním reprodukčných dráh často ešte pred dovŕšením 30. roku života. Opačná situácia sa vytvorila v južnej Európe, najmä v Španielsku, kde aj napriek kontinuálnemu poklesu zostávala neskorá plodnosť nadpriemerná (graf 1 a 2). V porovnaní

Graf 2: Príspevky neskej plodnosti k celkovej plodnosti vo vybraných krajinách Európy
 Contribution of late fertility to total fertility rates in selected European countries

Pozn.: Príspevky = podiel kumulatívnej plodnosti žien vo veku 35 a viac rokov k celkovej plodnosti.

Note: Contribution = the proportion of the total fertility rate formed by the aggregate age-specific fertility rates of women aged 35 and older.

Zdroj: HFD, HFC, EUROSTAT, Pohyby obyvateľstva 1920–2018, výpočty autorov.

Source: HFD, HFC, EUROSTAT, Pohyby obyvateľstva 1920–2018, authors' calculations.

s historickými údajmi však aj v tomto priestore došlo k jej značnej redukcii. Tá vyvrcholila koncom 80. rokov, pričom v západnej a severnej Európe k tomu došlo o približne jedno desaťročie skôr. V krajinách bývalého východného bloku sa pokles zastavil až začiatkom 90. rokov minulého storočia.

S týmto vývojom úzko súviseli aj zmeny v priemernom veku žien pri narodení dieťaťa (graf 3). Podľa najstarších dostupných údajov zo severských krajín sa v polovici 19. storočia pohyboval na úrovni 33 rokov. S obmedzovaním neskorej plodnosti dochádzalo ku klesaniu priemerného veku. Opätovne graf 3 poukazuje na značnú diferenciáciu. V krajinách bývalého východného bloku, ktoré prezentuje Česko a Slovensko, jeho hodnoty po druhej svetovej vojne klesali pomerne dynamicky až do začiatku 90. rokov, keď sa dostali na hranicu 25 rokov z pôvodných približne 30 rokov po prvej svetovej vojne. V južnej Európe bol pokles najmenej výrazný a minimálnu úroveň (okolo 28 rokov) tu priemerný vek žien pri narodení dieťaťa dosahoval na konci 70. a začiatku 80. rokov (graf 3).

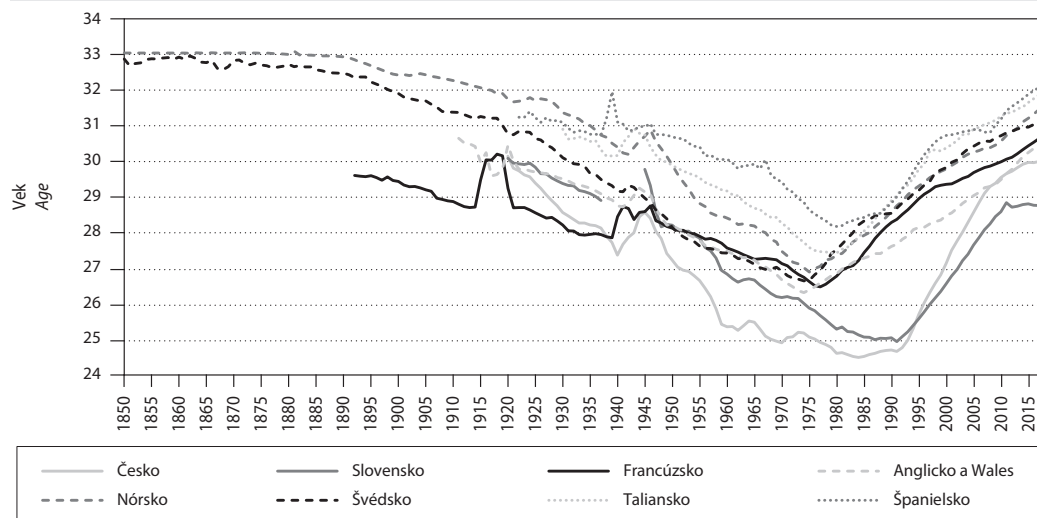
Proces odkladania materstva presadzujúci sa vo všetkých sledovaných krajinách postupne od konca 60. do začiatku 90. rokov znamenal nielen

zvyšovanie intenzity a váhy neskorej plodnosti, ale aj rastúce hodnoty priemerného veku žien pri narodení dieťaťa. V Španielsku a Taliansku už v súčasnosti prekračuje hranicu 32 rokov. Rovnako aj na severe a západe už pokoril významne hranicu 30 rokov. V prípade Česka a najmä Slovenska sa však zdá, že dochádza v poslednom období k určitej stabilizácii na hranici 30, resp. 29 rokov (graf 3).

Nastúpený proces odkladania prvého materstva a na to nadviazaných ďalších reprodukčných zámerov prispieva k pomerne výraznému nárastu neskorej plodnosti. Najmä z pohľadu príspevkov tiež došlo k určitej diferenciácii, keď v juhoeurópskych krajinách plodnosť vo veku 35 a viac rokov už predstavuje takmer tretinu z celkovej plodnosti, kým v Česku a na Slovensku je to niečo viac ako 15 % (graf 2). Navyše v prípade Slovenska sme svedkami určitého spomaľovania nárastu týchto príspevkov. Detailne sa otázke súčasného priestorového obrazu z pohľadu váhy plodnosti vo veku 35 a 40 a viac rokov v európskom priestore budeme venovať nižšie. Na záver tohto krátkeho historického prehľadu ešte doplníme, že aj napriek niekoľko desaťročí trvajúcemu zvyšovaniu plodnosti a podielu plodnosti žien vo veku 35 a 40 a viac rokov, tieto vekové skupiny stále

Graf 3: Priemerný vek ženy pri narodení dieťaťa, vybrané krajiny Európy

Mean age of woman at childbirth, selected European countries

Zdroj: HFD, HFC, EUROSTAT, Pohyby obyvateľstva 1920–2018, výpočty autorov.

Source: HFD, HFC, EUROSTAT, Pohyby obyvateľstva 1920–2018, authors' calculations.

pomerne výrazne zaostávajú za svojimi historicky pozorovanými úrovňami (pozri graf 1 a 2). Platí to predovšetkým pre druhý menovaný vekový interval, kde by podľa Leridona (2008) teoretická reprodukčná kapacita mohla dosahovať približne 1,4 dieťaťa na ženu. Súčasná populácie, ktoré pokročili najviac v procese odkladania materstva (napr. Španielsko, Írsko, Švajčiarsko, Švédsko apod.), z tohto reprodukčného potenciálu stále využívajú len približne 6–8 %. V prípade Česka sú to celkovo 4 % a na Slovensku dokonca ani nie 3 %. Celkovo najnižšiu mieru využitia tohto potenciálu nachádzame v krajinách juhovýchodnej (Albánsko, Severné Macedónsko) a východnej Európy (Bielorusko, Ukrajina), kde dosahuje len približne 2 %.

Dôležitým rozdielom v porovnaní s minulosťou je tiež štruktúra narodených detí podľa poradia v neskorom veku. Kým v minulosti dominovali najmä tretie a ďalšie deti (pozri napr. Prioux, 2005; Beaujouan – Sobotka, 2019), v súčasnosti majú vo väčšine európskych krajín prevahu prvé a druhé deti. Z tohto hľadiska majú špecifické postavenie najmä juhoeurópske populácie (Taliansko, Španielsko, Grécko), kde tretie a ďalšie deti netvoria vo veku 40 a viac rokov ani jednu pätinu. Opačná situácia je v pobaltských štátoch, Poľsku a Bielorusku, kde naopak tretie a ďalšie deti majú stále nadpolovičné zastúpenie.

ODKLADANIE RODENIA PRVÝCH DETÍ A NESKORÁ PLODNOSŤ

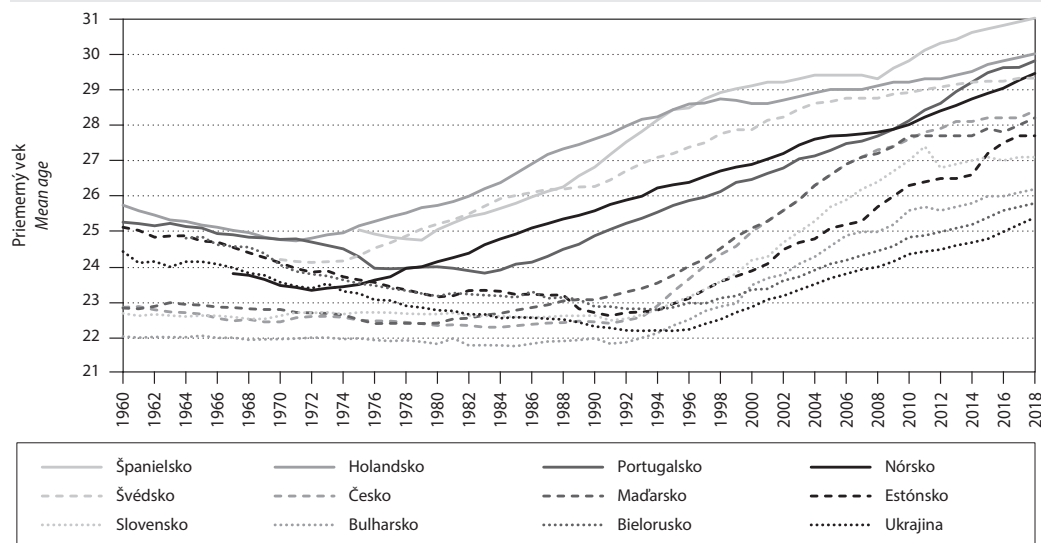
Proces odkladania materstva a najmä prvého materstva sa stalo symptomatickým prejavom na ceste k novému reprodukčnému správaniu mladých žien v európskom priestore (Kohler et al., 2002; Sobotka, 2004; Frejka – Sardon, 2004 a 2006). Kým v krajinách severozápadnej a južnej Európy k tomu dochádza už od konca 60. resp. 80. rokov, vo východnom bloku bol tento proces naštartovaný až po jeho rozpade. Nešlo však o automatické prijatie nových foriem reprodukčného správania a najmä z hľadiska časovania sa krajiny bývalého socialistického bloku od seba pomerne značne odlišovali. Na jednej strane stáli z tohto hľadiska úspešné populácie so skorým a pomerne rýchlo prebiehajúcim starnutím vekového profilu plodnosti, ktoré tak dynamicky konvergovali ku krajinám západnej Európy (napr. Česko, Maďarsko),

kým na druhej sa nachádzali populácie s nízkou dynamikou odkladania, dlhším pretrvávaním skorého načasovania rodenia prvých detí až do hlbokých 90. rokov. Potvrdzujú to aj dostupné empirické údaje. Od začiatku 90. rokov sa v celom európskom priestore najvýraznejšie zvýšila hodnota priemerného veku žien pri narodení prvého dieťaťa v Česku a Maďarsku (o 5–6 rokov). O niečo menej dynamicky vzrástol na Slovensku a v Estónsku (graf 4). V druhej skupine sa nachádzali najmä niektoré balkánske a post-sovietske krajiny. Napríklad na Ukrajine a v Bielorusku sa hodnota priemerného veku žien pri narodení prvého dieťaťa do súčasnosti zvýšila len o približne 3 roky, pričom k nárastu začalo dochádzať až od druhej polovice 90. rokov (graf 4). Pomerne nízku dynamiku nachádzame aj v Rumunsku a Bulharsku. Príčiny tejto stagnácie a pretrvávanie skorého materstva niektorí autori (napr. Sobotka, 2004; Sobotka – Frejka, 2008) vidia v problematickej transformácii hospodárstva, výraznom poklese životnej úrovne, náraste neistoty najmä u mladých ľudí, ktorí sa ju snažili redukovat práve prostredníctvom zaužívaného modelu skorých materských a rodičovských dráh. Od druhej polovice 90. rokov sa však definitívne aj v týchto populáciách presadzuje nový reprodukčný model založený na transformácii plodnosti odkladaním. Všetky populácie v európskom priestore tak čelia posunu rodenia prvých detí do vyššieho veku, pričom tento posun materských a rodičovských štartov zatiaľ nevykazuje žiadne známky stabilizácie, či reverzného trendu (Sobotka – Beaujouan, 2018).

Podľa posledných dostupných údajov z roku 2018 najdlhšie odkladajú narodenie prvého dieťaťa ženy v Taliansku a Španielsku, kde ich priemerný vek prekračuje už hranicu 31 rokov. V rozmedzí 30–31 rokov sa priemerný vek žien pri narodení prvého dieťaťa pohybuje v ďalších 5 krajinách (Luxembursko, Švajčiarsko, Írsko, Grécko a Holandsko). Aj vďaka neskoršiemu začiatku, stagnácii a nízkej dynamike odkladania je celkom opačná situácia na východe a juhovýchode Európy (graf 4). Na Ukrajine a v Bielorusku sa v priemere ženy stávajú matkami prvýkrát ešte pred dovŕšením 26. roku života. V rozpätí 26–27 rokov sa tento ukazovateľ časovania rodenia prvých detí pohybuje v balkánskych krajinách: Albánsko, Rumunsko, Severné Macedónsko a Kosovo. Len o niečo vyššiu

Graf 4: Priemerný vek žien pri narodení prvého dieťaťa vo vybraných krajinách Európy

Mean age of women at the birth of their first child in selected European countries

Zdroj: HFD, EUROSTAT.

Source: HFD, EUROSTAT.

úroveň (ako je 27 rokov) dosahuje na Slovensku, Lotyšsku a v Poľsku. Spomedzi krajín bývalého východného bloku najdlhšie odkladajú materský štart ženy v Slovinsku a Chorvátsku (takmer 29 rokov) nasledované Českom, Maďarskom a Srbskom, kde priemerný vek pri narodení prvého dieťaťa signifikantne prekračuje hranicu 28 rokov (pozri obr. 2B a prílohu I).

So skorým časovaním narodenia prvého dieťaťa je následne úzko spojené aj rozloženie vekovo-špecifických mier plodnosti prvého poradia a príspevky sledovaných vekových skupín (do 20 resp. 25 rokov) k celkovej úrovni rodenia prvých detí. Z tohto hľadiska preto neprekvapí, že najväčšiu úlohu zohráva plodnosť žien v mladom (do 25 rokov) a veľmi mladom veku (do 20 rokov) v niektorých balkánskych a východoeurópskych krajinách (pozri obr. 1A). Ide napríklad o Bulharsko, Rumunsko, Ukrajinu, ale aj Maďarsko a Slovensko, kde vo veku do 20 rokov sa realizuje viac ako desatina z celkovej plodnosti prvého poradia (od necelých 12 % v Maďarsku až po takmer 18 % v Bulharsku). Celkom opačná situácia je na severe Európy (Nórsko, Dánsko), v západnej Európe (Holandsko, Švajčiarsko) a tiež v Taliansku a Slovinsku, kde vo veľmi mladom veku

plodnosť žien netvorí ani 2 %. Česko so svojimi niečo viac ako 5 % patrí k štátom s priemernou úrovňou podielu plodnosti v tomto exponovanom veku.

Vysoká váha plodnosti vo veľmi mladom veku spolu s pretrvávajúcou koncentráciou plodnosti vo veku 20–24 rokov znamenajú, že v 4 európskych štátoch (Ukrajina, Bielorusko, Albánsko, Bulharsko) tvorí plodnosť prvého poradia vo veku do 25 rokov viac ako 40 %. Špecifické miesto má pritom Ukrajina s viac ako polovičným zastúpením. Dôležitú úlohu predstavuje plodnosť v tomto veku aj v niektorých ďalších balkánskych a východoeurópskych štátoch (pozri obr. 1A). Spoločne so Slovenskom sa tu koncentruje viac ako tretina z plodnosti prvého poradia. Až v 13 európskych štátoch naopak tento vek prispieva menej ako jednou pätinou k celkovej úrovni rodenia prvých detí. Najnižšie hodnoty v súčasnosti dosahuje Švajčiarsko, Holandsko a Luxembursko zo západnej, Taliansko, Španielsko, Grécko z južnej a Dánsko zo severnej Európy (obr. 1A).

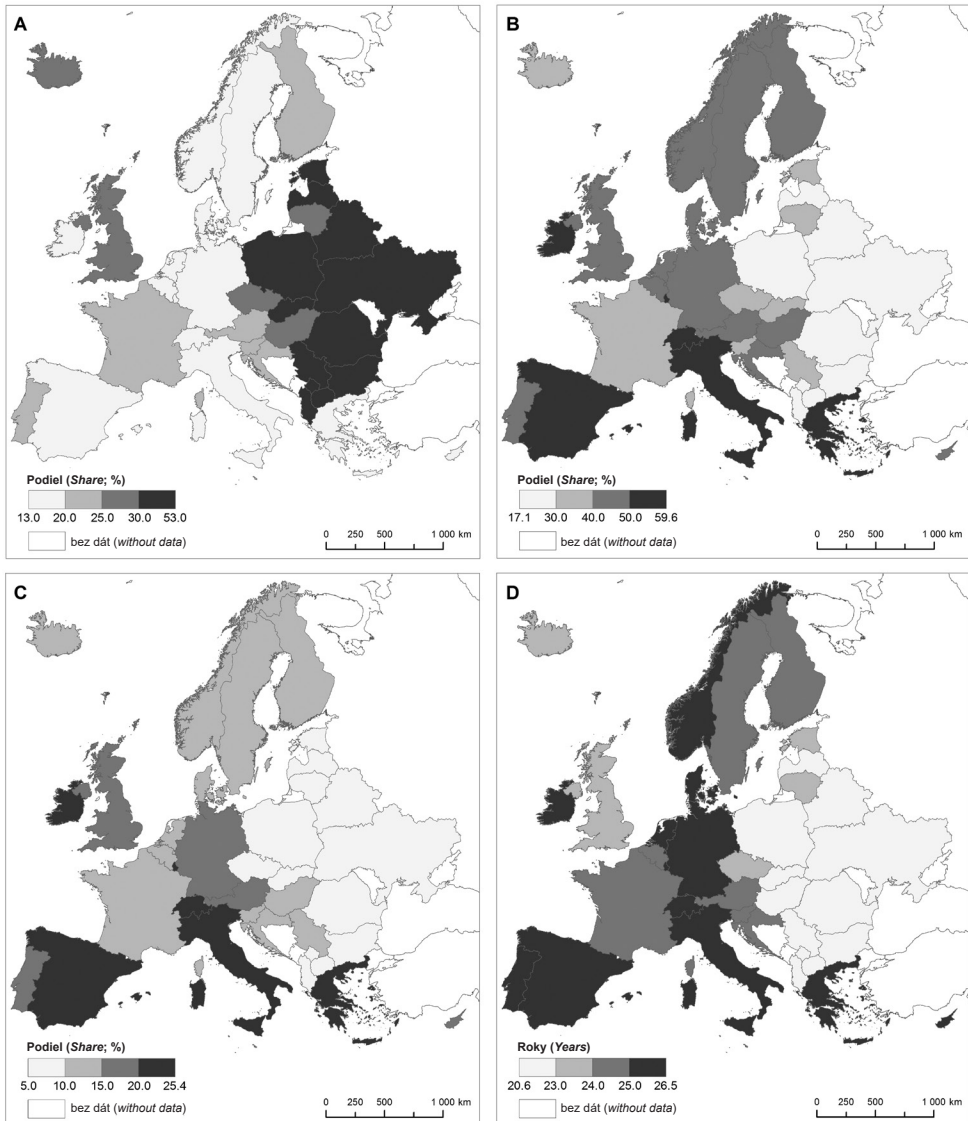
Práve krajiny južnej Európy sa vyznačujú výrazne nadpriemerným podielom plodnosti vo veku 30 (obr. 1B) resp. 35 a viac rokov (obr. 1C). Zo západnej Európy sa k nim pridáva Švajčiarsko, Luxembursko a Írsko, v ktorých spoločne sa vo veku

30 a viac rokov koncentruje viac ako polovica rodenia prvých detí. Špecifická situácia je v týchto krajinách aj z pohľadu neskej plodnosti, keď vo veku 35 a viac rokov sa v týchto populáciách ešte realizuje viac ako pätina z celkovej plodnosti prvého poradia (v Španielsku dokonca viac ako štvrtina).

Skoré časovanie materstva v kombinácii s nadpriemernými podielmi plodnosti žien vo veku do 20 a 25 rokov znamenajú, že vo viacerých krajinách východnej a juhovýchodnej Európy sú príspevky plodnosti žien vo veku nad 30 rokov výrazne podpriemerné (pozri obr. 1B). V 9 z nich to nie je

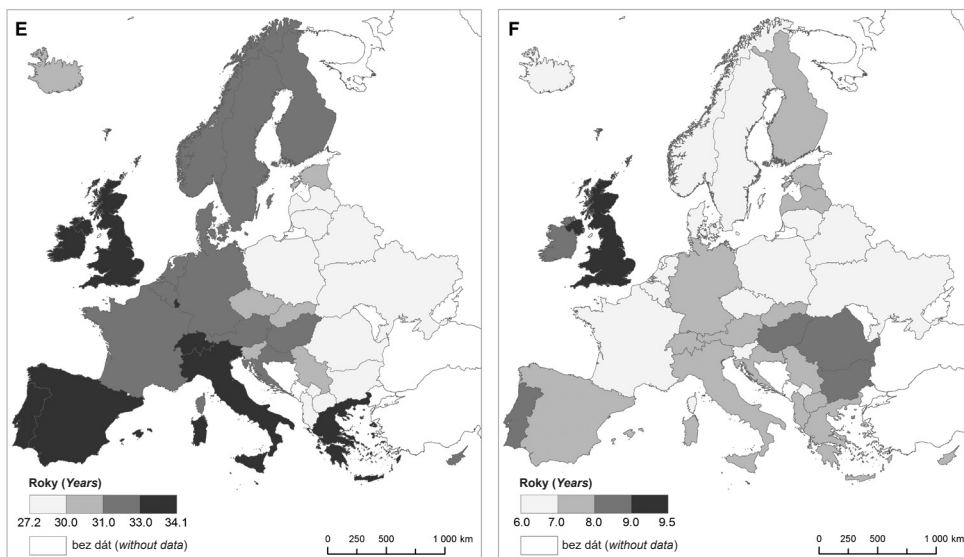
Obr. 1: Vybrané ukazovatele časovania plodnosti prvého poradia, 2018

Selected indicators of the timing of first-order fertility, 2018

Obr. 1

pokr. / cont.

Pozn.: A – Podiel plodnosti prvého poradia žien vo veku do 25 rokov z celkovej plodnosti prvého poradia. B – Podiel plodnosti prvého poradia žien vo veku 30 a viac rokov z celkovej plodnosti prvého poradia. C – Podiel plodnosti prvého poradia žien vo veku 35 a viac rokov z celkovej plodnosti prvého poradia. D – Dolný kvartil vekovo-spezifických mier plodnosti prvého poradia. E – Horný kvartil vekovo-spezifických mier plodnosti prvého poradia. F – Interkvartilové rozpätie plodnosti prvého poradia.

Notes: A – Proportion of total first-order fertility formed by first-order fertility among women under age 25. B – Proportion of total first-order fertility formed by first-order fertility among women aged 30 and over. C – Proportion of total first-order fertility formed by first-order fertility among women aged 35 and over. D – Lower quartile of first-order age-specific fertility rates. E – Upper quartile of first-order age-specific fertility rates. F – Interquartile range of first-order fertility.

Zdroj: EUROSTAT, vlastné výpočty.

Source: EUROSTAT, authors' calculations.

ani 30 %, pričom vo veku 35 a viac rokov sa už nerealizuje ani desatina z celkovej plodnosti prvého poradia (1C).

So skorým začiatkom reprodukcie predovšetkým v krajinách východnej a juhovýchodnej Európy je spojená aj nízka hodnota dolného kvartilu plodnosti prvého poradia (obr. 1D). Ten identifikujeme aj v niektorých postkomunistických krajinách strednej Európy (Maďarsko, Slovensko, Poľsko). V piatich štátoch: Ukrajina, Bielorusko, Rumunsko, Bulharsko a Albánsko pritom nedosahuje v súčasnosti ani úroveň 22 rokov (obr. 1D). Na druhej strane v populáciách, ktoré dosahujú nadpriemerné hodnoty podielu plodnosti vo veku 30 a 35 a viac rokov, ako aj priemerného veku žien pri narodení prvého dieťaťa, identifikujeme tiež najvyššie hodnoty dolného kvartilu rodenia prvých detí (obr. 1D).

V 11 z nich prekračuje hranicu 25 rokov, pričom v Španielsku, Taliansku, Luxembursku a Švajčiarsku je dokonca vyšší ako 26 rokov. Horný kvartil

plodnosti prvého poradia (obr. 1E) je v európskom priestore rovnako ako začiatok reprodukcie pomerne diferencovaný. Dá sa pritom vo všeobecnosti povedať, že v krajinách s nízkym dolným kvartilom nachádzame aj nízku úroveň intervalu, do ktorého boli realizované tri štvrtiny prvých pôrodov. V 11 dokonca neprekračuje úroveň 30 rokov, pričom v Bielorusku a Ukrajine to nie je ani 28 rokov. Horný kvartil je posunutý do najvyššieho veku predovšetkým v juhoeurópskych krajinách (Španielsko, Taliansko, Portugalsko, Grécko, Malta, Cyprus), ako aj niektorých štátoch západnej Európy (Luxembursko, Švajčiarsko, Írsko, Švajčiarsko, Nemecko, Rakúsko, Veľká Británia), kde prekračuje 33 rokov (v Španielsku 34 rokov) (obr. 1E). Výsledkom diferencovaného časovania začiatku a konca rodenia prvých detí sa odráža aj na šírke intervalu, v ktorom sú tieto pôrody realizované (obr. 1F). Na jednej strane máme krajiny s pomerne výraznou koncentráciou plodnosti prvého poradia

do pomerne úzkeho vekového intervalu. Ide pritom nielen o krajiny so skorým začiatkom z bývalého východného bloku, pre ktoré takáto koncentrácia bola typickým znakom reprodukčného správania, ale aj viaceré krajiny severnej a západnej Európy (obr. 1F), ktoré sa naopak vyznačujú vyšším priemerným vekom pri narodení prvého dieťaťa (pozri graf 4 a 5). Opačná situácia z tohto hľadiska je vo Veľkej Británii, Írsku na západe, v Portugalsku a na Malte na juhu Európy a tiež v Rumunsku a Bulharsku (obr. 1F), kde interkvartilové rozpätie prekračuje hranicu 8 rokov (vo Veľkej Británii viac ako 9 rokov). V týchto populáciách sú tak prechody k prvému materstvu najviac poznačené vekovou pluralizáciou.

STARNUTIE VEKOVÉHO PROFILU A NESKORÁ PLODNOSŤ

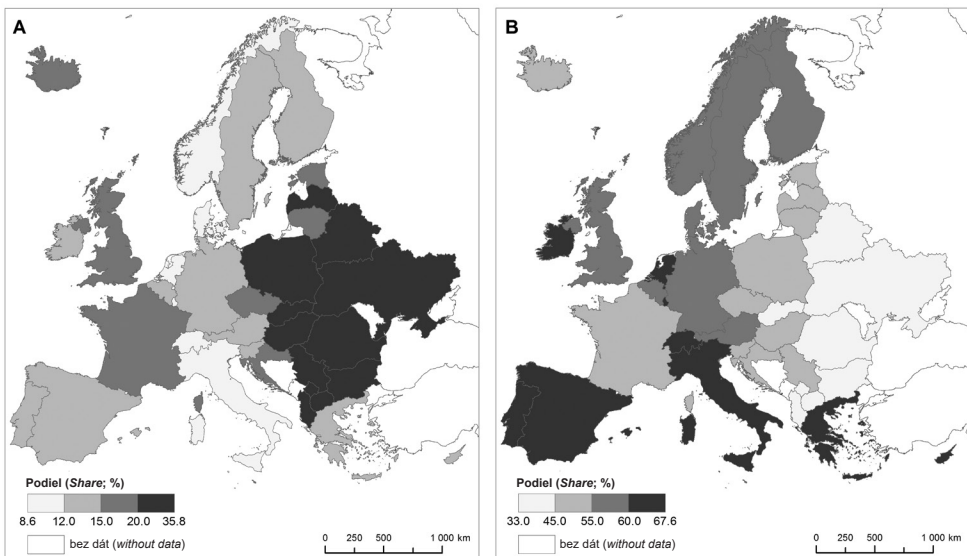
Značné rozdiely v nastavení začiatku reprodukčných dráh mladých žien v európskom priestore sa do značnej miery odzrkadľujú aj na časovaní ďalšej reprodukcie a tým aj celkovej plodnosti. Najvyššie hodnoty priemerného veku pri pôrode (viac ako 32 rokov) preto nachádzame v niektorých krajinách

západnej a južnej Európy (Španielsko, Taliansko, Švajčiarsko, Írsko, bližšie obr. 3A), pre ktoré boli typické aj neskoré materské štarty (obr. 3B). Rovnako neprekvapuje pozícia viacerých krajín východnej a juhovýchodnej Európy (Bulharsko, Rumunsko, Albánsko, Ukrajina, Bielorusko, Severné Macedónsko) v ktorých priemerný vek pri pôrode neprekračuje ani 29 rokov (obr. 3A). Do tejto skupiny môžeme zaradiť podľa posledných údajov aj Slovensko (28,8 roka). Pre úplnosť dodávame, že v Česku hodnota tohto ukazovateľa časovania plodnosti len mierne prekračuje hodnotu 30 rokov.

Vo vyššie spomenutých krajinách bývalého východného bloku naďalej platí, že viac ako štvrtina plodnosti (v Bulharsku, Rumunsku a na Ukrajine 30–36 %) je realizovaná pred dovŕšením 25. roku života (obr. 2A). Úplne odlišná situácia je pritom v Holandsku, Švajčiarsku, Dánsku a Luxembursku, kde sa tento vekový interval nepodieľa ani desatinou na celkovej plodnosti (obr. 2A). Dolný kvartil v týchto populáciách spolu s niektorými krajinami južnej Európy (Španielsko, Taliansko, Cyprus, Grécko) dosahuje alebo prekračuje hranicu 27 rokov, kým na východe a juhovýchode sa štvrtina z celkovej plodnosti realizuje ešte pred dovŕšením 24. roku života (obr. 2D).

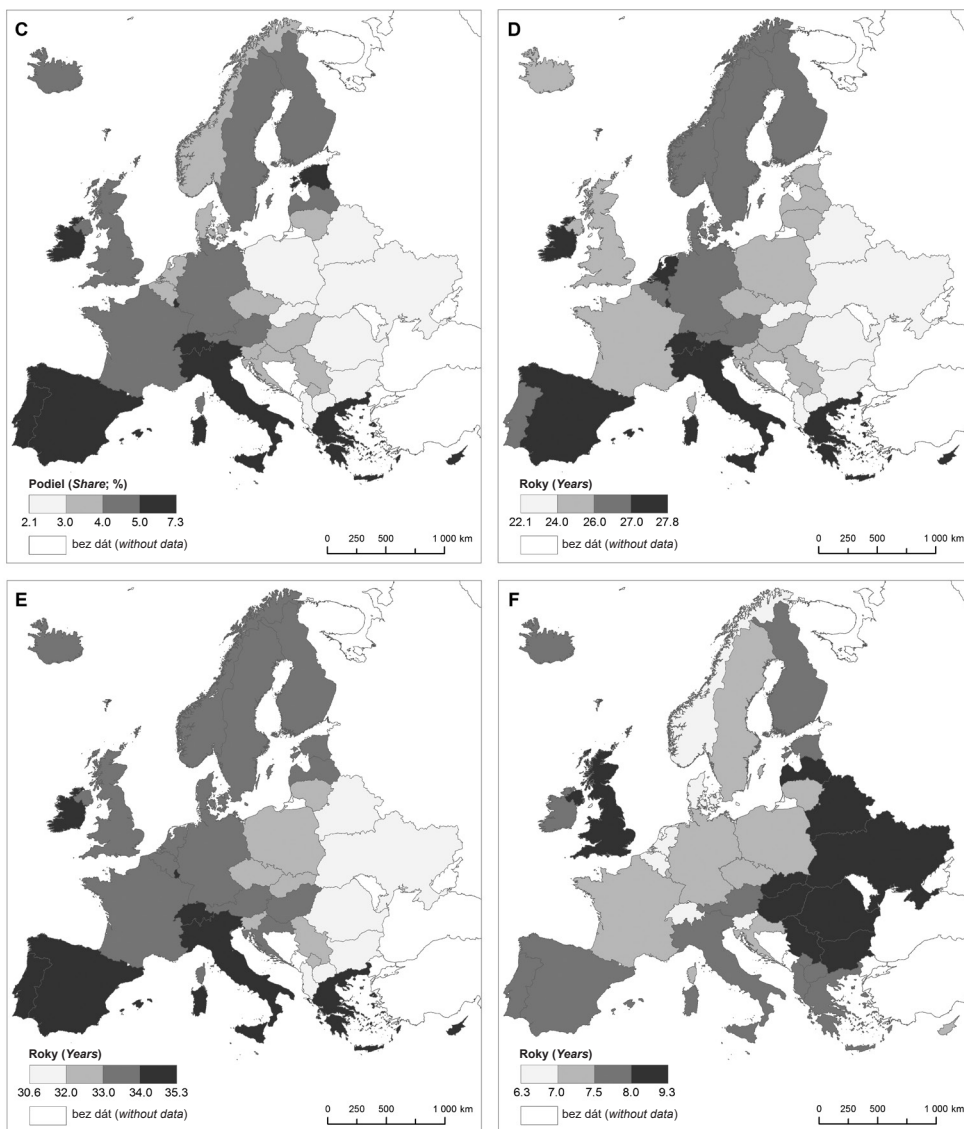
Obr. 2: Vybrané ukazovatele časovania plodnosti, 2018

Selected indicators of fertility timing, 2018

Obr. 2

pokr. / cont.

Pozn.: A – Podiel plodnosti žien vo veku do 25 rokov na celkovej plodnosti. B – Podiel plodnosti žien vo veku 30 a viac rokov na celkovej plodnosti. C – Podiel plodnosti žien vo veku 40 a viac rokov na celkovej plodnosti. D – Dolný kvartil vekovo-špecifických mier plodnosti. E – Horný kvartil vekovo-špecifických mier plodnosti. F – Interkvartilové rozpätie plodnosti.

Notes: A – Proportion of the total fertility rate formed by the fertility of women under the age of 25. B – Proportion of the total fertility rate formed by the fertility of women aged 30 and over. C – Proportion of the total fertility rate formed by the fertility of women aged 40 and over. D – Lower quartile of age-specific fertility rates. E – Upper quartile of age-specific fertility rates. F – Interquartile range of fertility.

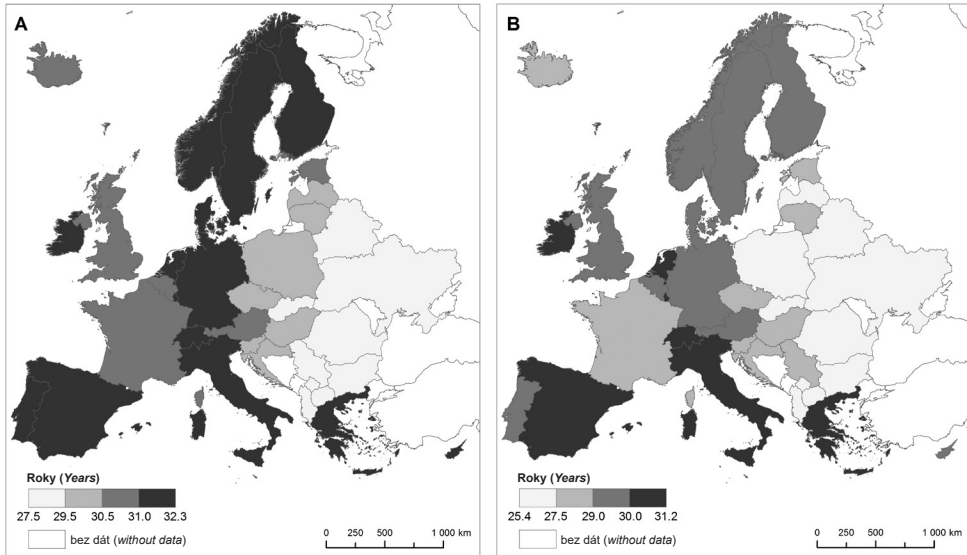
Zdroj: EUROSTAT, vlastné výpočty.

Source: EUROSTAT, authors' calculations.

Tieto rozdiely sa následne odzrkadľujú aj v značných priestorových diferenciách váhy plodnosti v druhej polovici reprodukčného veku

a samotnej neskorej plodnosti (pozri obr. 2BC). Opätovne platí, že najmä krajiny južnej Európy s niektorými populáciami na západe sa vyznačujú

Obr. 3: Priemerný vek žien pri narodení dieťaťa (A) a prvého dieťaťa (B), 2018
Mean age of women at birth (A) and birth of first child (B), 2018

Zdroj: EUROSTAT, vlastné výpočty.

Source: EUROSTAT, authors' calculations.

výraznou koncentráciou plodnosti v týchto vekových intervaloch. Tak napríklad podľa posledných dostupných údajov, v Španielsku, Írsku, Švajčiarsku a Luxembursku sa dve tretiny celej plodnosti realizujú vo veku 30 a viac rokov (obr. 2B). K tejto úrovni majú blízko tiež ďalšie juhoeurópske štáty ako Grécko, Taliansko a Cyprus. Len v 11 krajinách sa pritom v druhej polovici reprodukčného veku nerealizuje viac ako 50 % plodnosti. Na Ukrajine, v Bulharsku, Rumunsku, Bielorusku a v Albánsku to nie je dokonca ani 40 % (obr. 2B).

Z hľadiska poslednej dekády reprodukčného obdobia sú najvyššie príspevky plodnosti dlhodobo v Španielsku (viac ako 7 %). Len o niečo nižšiu úroveň dosahuje pritom Írsko, Taliansko, Luxembursko a Grécko s 6–7 %. Opačná situácia je na východe a juhovýchode Európy, kde príspevky plodnosti žien vo veku 40 a viac rokov netvoria ani 3 % (obr. 2C). Horný kvartil plodnosti v ich prípade dosahuje približne 31–32 rokov, kým v niektorých krajinách južnej a západnej Európy je to okolo 35 rokov (obr. 2E). Najmä vďaka skorému začiatku reprodukcie a tým nízkym hodnotám dolného kvartilu v kombinácii s neskorším nástupom procesu

odkladania rodenia detí platí, že vo viacerých krajinách bývalého východného bloku identifikujeme najširší vekový interval, v ktorom bola koncentrovaná polovica celkovej plodnosti (obr. 2F). Zo západného bloku sa do tejto skupiny v podstate zaraďuje len Veľká Británia s pomerne dôležitou váhou plodnosti žien vo veku do 25 rokov a relatívne nízkym dolným kvartilom. Najvýraznejšia koncentrácia plodnosti vzniká v krajinách Beneluxu, Švajčiarsku a na severe Európy (Nórsko, Dánsko), kde interkvartilové rozpätie nedosahovalo ani 7 rokov (obr. 2F).

ZÁVER

Odkladanie prvých pôrodov a s tým súvisiace celkové starnutie vekového profilu je jedným z hlavných znakov transformácie reprodukčného správania posledných desaťročí v európskom priestore. Sme svedkami výrazného zvyšovania priemerných vekov pri narodení prvého dieťaťa, či priemerného veku žien pri narodení dieťaťa. Súčasne s tým klesá váha plodnosti v mladom a veľmi mladom veku a naopak sa čoraz viac zvyrazňujú príspevky plodnosti realizovanej v druhej polovici reprodukčného veku

žien. Tieto zmeny v reprodukčnom správaní sa však nezačali medzi európskymi krajinami šíriť naraz, nemajú rovnakú dynamiku a rovnako ani jednotlivé populácie nezačínali na rovnakých štartovacích pozíciách. Súčasné pomerne značné priestorové diferencie v časovaní a vekovom rozložení mier plodnosti sú v Európe pomerne výrazne stále podmienené historickým vývojom.

Ako sme ukázali v našej analýze dlhodobého vývoja neskorej plodnosti, intenzita, ako aj príspevky plodnosti žien vo veku 35 a viac rokov k celkovej úrovni boli v minulosti signifikantne vyššie. Vedomím obmedzovaním rodenia detí v rámci demografickej revolúcie a neskôr presadením sa najmä dvojdetného modelu rodiny došlo k výraznej redukcii neskorej plodnosti. Špecifické postavenie v tomto procese mali najmä krajiny bývalého východného bloku, kde neskorá plodnosť a s ňou naviazané ďalšie indikátory (priemerný vek, príspevky k celkovej plodnosti, horný kvartil plodnosti apod.) dosahovali ku koncu 80. rokov minulého storočia najnižšiu úroveň. Výrazná koncentrácia reprodukcie do úzkeho vekového intervalu, pri nadpriemernej orientácii na dve deti a skorej realizácii plánovaných reprodukčných zámerov znamenali najnižšiu úroveň a váhu plodnosti v neskorom veku. Pokles prebiehal kontinuálne až do konca 60. rokov aj v západnom bloku, no nebol ani zďaleka tak dynamický. Platí to predovšetkým pre krajiny južnej Európy, kde aj v období historického minima neskorej plodnosti, táto bola v európskom priestore nadpriemerná.

Nová transformácia plodnosti odkladaním naštartovaná v severozápadnej Európe od konca 60. a v južnej od 80. rokov však priniesla zvrátenie tohto trendu a opätovný rast významu neskorej plodnosti pre celkovú reprodukciu.

Pod'akovanie

Štúdia je čiastkovým výsledkom projektu VEGA 2/0064/20 Pokračujúca transformácia rodinného a reprodukčného správania na Slovensku v časovom a priestorovom aspekte a APVV VV-17-0079 Analýza a prognóza demografického vývoja Slovenskej republiky v horizonte 2080: identifikácia a modelovanie dopadov na sociálno-ekonomickú sféru v rozličných priestorových mierkach.

V postsocialistických krajinách tento proces prebiehal pomerne diferencovane od 90. rokov. Kým populácie strednej Európy boli úspešnejšie a všetky znaky odkladania sa tu presadili vo väčšej miere, juhovýchodná a východná Európa zatiaľ zaostáva. Príčinou je pritom nielen nižšia dynamika zmien v časovaní rodenia detí, ale aj to, že k posunom plodnosti do vyššieho veku začalo dochádzať spomedzi krajín bývalého východného bloku s oneskorením.

Na základe súčasných údajov tak môžeme povedať, že celkovo najväčší význam má neskorá plodnosť predovšetkým pre reprodukciu v krajinách južnej Európy a v niektorých populáciách západnej (Švajčiarsko, Írsko, Holandsko, Luxembursko). Celkom opačná situácia je v spomínaných postsocialistických štátoch východnej (s výnimkou Pobaltia) a juhovýchodnej Európy, ku ktorým sa pridáva aj Slovensko (a v niektorých ukazovateľoch aj Poľsko). V týchto populáciách pritom platí rozloženie reprodukcie do najširšieho vekového intervalu vzhľadom na pretrvávajúcu realizáciu nezanedbateľnej časti rodenia detí v mladom veku a (aj keď obmedzený) posun hornej hranice reprodukcie do vyššieho veku. Naopak v niektorých krajinách západnej a severnej Európy dochádza ku značnej koncentrácii plodnosti do výrazne užšieho vekového intervalu.

Výsledky našej analýzy tak síce potvrdili vzrastajúcu intenzitu a váhu neskorej plodnosti v celom európskom priestore, no súčasne poukázali na pretrvávajúce pomerne veľkých priestorových rozdielov so značným geografickým vzorcom. Súčasne je však tiež zrejmé, že neskorá plodnosť a najmä plodnosť žien v poslednej dekáde reprodukčného veku je aj v populáciách s najpokročilejším procesom odkladania zatiaľ ďaleko za svojimi historickými hodnotami, či prípadne biologickým reprodukčným potenciálom.

Literatura

- Aassve, A. – Billari, F. C. – Mazzucco, S. – Ongaro, F. 2002. Leaving home: a comparative analysis of ECHP data. *Journal of European Social Policy*, 12, s. 259–276.
- Aassve, A. – Billari, F. – Piccareta, R. 2007. Strings of adulthood: a sequence analysis of young British women's work-family trajectories. *European Journal of Population*, 23, s. 369–388.
- Arnett, J. 2004. *Emerging adulthood. The winding road from late teens through the twenties*. Oxford: Oxford University Press.
- Billari, F. 2004. Becoming an adult in Europe: a macro(micro)-demographic perspective. *Demographic Research*, 3(2), s. 15–44.
- Billari, F. C. – Kohler, H. P. – Andersson, G. – Lundström, H. 2007. Approaching the limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. *Population and Development Review*, 33(1), s. 149–170.
- Beaujouan, É. – Sobotka, T. 2019. Late childbearing continues to increase in developed countries. *Population & Societies*, 562.
- Berrington, A. 2004. Perceptual postponers? Women's men's nad couple's fertility intentions and subsequent fertility behaviour. *Population Trends*, 117, s. 9–19.
- Calot, G. – Rychtaříková, J. 1992. Vznik a zánik manželských svazků a plodnost žen v Československu a Francii. In: Pavlík, Z. (ed.). *Sňatečnost a rodina*, Praha: Academia, s. 35–79.
- Elzinga, C. H. – Liefbroer, A. C. 2007. De-standardization of family-life trajectories of young adults: a cross national comparison using sequence analysis. *European Journal of Population*, 23, s. 225–250.
- Frejka, T. – Sardon, J. P. 2004. *Childbearing trends and prospects in low-fertility countries: a cohort analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Frejka, T. – Sardon, J. P. 2006. First birth trends in developed countries: persisting parenthood postponement. *Demographic Research*, 15(6), s. 147–180.
- Frejka, T. – Sobotka, T. 2008. Overview chapter 1: fertility in Europe: diverse, delayed and below replacement. In: Frejka, T. – Sobotka, T. – Hoem, J. M. – Toulemon, L. (ed.). *Childbearing trends and policies in Europe*, *Demographic Research*, 19, s. 15–46.
- Chaloupková, J. 2010. *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kalmijn, M. 2007. Explaining Cross-National Differences in Marriage, Cohabitation, and Divorce in Europe, 1990–2000. *Population studies*, 61(3), s. 243–263.
- Kohler, H. P. – Billari, F. – Ortega, J. A. 2002. The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28, s. 641–680.
- Kohler, H. P. – Billari, F. – Ortega, J. A. 2006. Low Fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options. In: Harris, F. (ed.). *The Baby Bust: Who will do the Work? Who Will Pay the Taxes?* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, s. 48–109.
- Kuijsten, A. 1996. Changing Family Patterns in Europe, a Case of Divergence? *European Journal of Population*, 12(2), s. 115–143.
- Leridon, H. 2008. A new estimate of permanent sterility by age: Sterility defined as the inability to conceive. *Population Studies*, 62(1), s. 15–24.
- Lesthaeghe, R. 1991–92. *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. IPD-Working Paper, Brussel: Centrum Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Lesthaeghe, R. 1995. The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation. In: Mason, K. O. – Jenses, A. M. (ed.). *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Oxford: Clarendon Press, s. 17–62.
- Lesthaeghe, R. 2010. The unfolding story of the Second Demographic Transition. *Population Development Review*, 36(2), s. 211–251.
- Lesthaeghe, R. – Moors, G. 2000. Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World. *Review of Population and Social Policy*, 9, s. 121–170.
- Lesthaeghe, R. – Neels, K. 2002. From the First to the Second Demographic Transition. An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18, 4, s. 325–360.
- Mills, M. – Blossfeld, H. P. 2005. Globalization, uncertainty and the early life course: a theoretical framework. In: Mills, M. – Blossfeld, H. P. – Klijzing, E. – Kurz, K. (ed.). *Globalization, uncertainty and youth in society*. London, New York: Routledge, s. 1–24.
- Monnier, A. – Rychtaříková, J. 1992. The Division of Europe into East and West. *Population (English Edition)*, 4, s. 129–160.
- Ní Bhrolcháin, M. 1993. East-West Marriage Contrasts, Old and New. In: Blum, A. – Rallu, J. L. (ed.). *European Population II. Demographic dynamics*, Paris, s. 461–479.

- Potančoková, M. 2009. Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In: Bleha, B. (ed.). *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí kontinuita či nová éra?* Bratislava: Geo-grafika, s. 39–61.
- Prioux, F. 2005. Late fertility in Europe: some comparative and historical data. *Revue d'épidémiologie et de santé publique*, 53, s. 2S3–2S11.
- Settersten, Jr. R. A. – Hägestad, G. O. 1996. What's the latest? Cultural age deadlines for family transitions. *The Gerontologists*, 36, s. 178–188.
- Shanahan, M. J. 2000. Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspectives. *Annual Review of Sociology*, 26, s. 667–692.
- Sobotka, T. 2002. *Ten Years of Rapid Fertility Changes in the European Post-Communist Countries. Evidence and Interpretation.* Population Research Centre University of Groningen, Working Paper Series 02-1, July 2002.
- Sobotka, T. 2003. Re-Emerging Diversity: Rapid Fertility Changes in Central and Eastern Europe After the Collapse of the Communist Regimes. *Population (English Edition)*, 58(4/5), s. 451–485.
- Sobotka, T. 2004. *Postponement of childbearing and low fertility in Europe.* Amsterdam: University of Groningen, Dutch University Press.
- Sobotka, T. 2011. Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery. *Historical Social Research*, 36(2), s. 246–296.
- Sobotka, T. – Toulemon, L. 2008. Changing Family and Partnership Behaviour. Common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research*, 19, Special collection, 7, s. 85–138.
- Sobotka, T. – Beaujouan, É. 2018. Late Motherhood in Low-Fertility Countries: Reproductive Intentions, Trends and Consequences. In: Stoop, D. (ed.). *Preventing Age-Related Fertility Loss*, Cham, Springer, s. 11–29.
- Van de Kaa, D. J. 1987. Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42, s. 1–57.
- Van de Kaa, D. J. 1997. Options and Sequences: Europe's Demographic Patterns. *Journal of the Australian Population Association*, 14(1), s. 1–29.
- Van de Kaa, D. J. 2011. On the societal impact of modern contraception. In: Beets, G. – Schippers, J. – Te Velde, E. (ed.). *The future of motherhood in western societies.* Dordrecht: Springer, s. 49–60.

BRANISLAV ŠPROCHA

Absolvoval magisterské a doktorandské štúdium (2011) na Prírodovedecké fakulte Univerzity Karlovy v Praze v oboru demografie. Od roku 2007 je vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky ve Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sňatečnosti, rozvodovosti, populačného vývoje, transformácie reprodukčného chováni po roce 1989 a jeho dopadů na spoločnosť. Kromě toho se věnuje též analýze vybraných populačních struktur, reprodukčného chováni romského obyvateľstva na Slovensku a problematice populačného prognózování.

VLADIMÍR BAČÍK

Vyštudoval odbor geografia a kartografia a v roku 2005 absolvoval doktorandské štúdium v odbore humánna geografia na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2006 je výskumným pracovníkom na Katedre ekonomickej asociálnej geografie, demografie a územného rozvoja. Vo svojej pracovnej oblasti sa venuje predovšetkým využívaniu geoinformačných technológií za účelom vizualizácie demografických (a iných) dát v offline prostredí a rovnako tak v prostredí Internetu.

SUMMARY

Postponing childbirth is one of the main features of the transformation of fertility in Europe. One of the important consequences of this development is the growing number of children born

to and the increasing intensity and weight of fertility among older women. The main aim of the paper was to analyse late fertility and some of its manifestations in the European area and to set these changes in a broader historical context. We tried to identify the countries that are most affected by the postponement of fertility to a later age and, conversely, the populations that have the least experience with this phenomenon so far. The results showed that in the past, late fertility was a relatively common phenomenon in Europe and formed a very important part of overall reproduction. With the reduction in family size taking place in the demographic revolution, there was a significant decrease in the intensity and thus also the importance of late fertility. However, it is clear that this trend was considerably spatially differentiated and also culminated in different periods. In southern Europe, for example, it was not as dynamic, and therefore late fertility played a greater role there than it did in the former Eastern bloc, where late fertility was significantly lower until the late 1980s. The specific conditions of the socialist greenhouse contributed to the deepening of the importance of early and very early fertility, the concentration of reproduction in a narrow age interval, and the prevalence of a two-child family model, with childbearing often ending before the age of 30. However, we have seen a reversal of this trend and an increase in the importance of late fertility – since the late 1960s in the Northwest, since the 1980s in the South, and since the 1990s in post-socialist countries. However,

in the case of the countries of the former Eastern bloc, these changes are differentiated. On the one hand, there are relatively successful countries, especially in Central Europe and the Baltics, where we see a relatively rapid process of postponement. On the other hand, it is especially the populations of Southeastern and Eastern Europe where the postponement of fertility where the postponement of fertility did not become more pronounced until the second half of the 1990s, so these countries significantly lag behind others. This has subsequently been significantly influenced by the current state of the intensity of late fertility, its contributions to total fertility, and other indicators of fertility timing. In general, it can be said that the populations of Eastern and Southeastern Europe in particular lag far behind in terms of the weight and level of late fertility. They continue to be characterised by a higher proportion of fertility at a younger age, and thus by the earlier onset of reproduction compared to the situation in, especially, Southern Europe and some Western European countries (Switzerland, the Netherlands, Ireland, Luxembourg). These populations are characterised by the most advanced phase of postponement, where late fertility is reaching its greatest significance and level in terms of all the indicators used. Nevertheless, it is clear that the current situation in the level and contributions of late fertility in these populations still lags quite significantly behind the historically observed levels and the model biological potential indicated for the last decade of women's reproductive age.

PRÍLOHA / ANNEX

Príloha I: Vybrané charakteristiky plodnosti prvého poradia, 2018

Selected fertility characteristics of the first order, 2018

Štát Country	Podiel plodnosti vo veku (%) Proportion of fertility (%)			Dolný kvartil Lower quartile	Horný kvartil Upper quartile	Kvartilové rozpätie Interquartile range	Priemerný vek ženy pri narodení 1. dieťaťa Mean age of woman at birth of 1. child
	do 25 rokov under age 25	30 a viac rokov aged 30 and over	35 a viac rokov aged 35 and over				
Albánsko	42,4	23,4	6,7	21,4	28,7	7,3	26,4
Rakúsko	21,0	46,4	15,9	24,7	32,2	7,4	29,5
Bielorusko	48,4	18,3	5,1	21,4	27,6	6,2	25,8
Belgicko	19,7	40,0	11,4	24,9	31,0	6,1	29,0
Bulharsko	42,3	26,5	8,1	20,7	29,3	8,6	26,2
Chorvátsko	24,2	40,8	12,3	24,1	31,2	7,1	28,8
Cyprus	18,5	49,4	16,7	25,4	32,4	7,0	29,8
Česko	25,3	37,2	9,8	23,9	30,7	6,7	28,4
Dánsko	15,9	42,8	12,2	25,3	31,4	6,0	29,5
Estónsko	30,6	31,6	9,3	23,0	30,0	7,0	27,7
Fínsko	22,6	43,8	14,8	24,4	31,8	7,3	29,2
Francúzsko	24,3	38,6	11,9	24,1	31,0	6,9	28,7
Nemecko	19,5	48,9	16,1	25,1	32,3	7,2	29,7
Grécko	17,2	54,9	20,5	25,8	33,2	7,4	30,4
Maďarsko	29,5	40,3	12,6	22,9	31,4	8,4	28,2
Island	27,3	33,9	11,7	23,6	30,3	6,6	28,3
Írsko	19,8	56,3	21,6	25,3	33,4	8,1	30,5
Taliansko	13,5	58,3	23,5	26,5	33,8	7,3	31,2
Kosovo	38,5	22,7	7,5	22,3	28,6	6,3	26,9
Lotyšsko	34,8	28,3	8,2	22,5	29,6	7,0	27,2
Litva	26,9	31,6	7,7	23,6	29,9	6,3	27,8
Luxembursko	14,1	58,4	22,6	26,4	33,6	7,2	30,9
Malta	22,3	48,1	15,2	24,6	33,1	8,5	29,2
Holandsko	14,1	49,1	13,9	25,9	31,9	6,0	30,0
Severné Macedónsko	37,8	26,8	7,8	22,2	29,3	7,2	26,9
Nórsko	18,5	43,9	13,2	25,0	31,5	6,5	29,5
Poľsko	31,7	28,4	7,2	22,9	29,5	6,6	27,4
Portugalsko	20,4	49,8	17,3	25,0	33,5	8,5	29,8
Rumunsko	38,3	29,4	8,4	21,5	29,8	8,3	26,7
Srbsko	31,1	36,1	12,0	22,9	30,8	7,9	28,1
Slovensko	34,3	31,3	8,2	22,1	30,0	7,9	27,1
Slovinsko	22,3	38,4	11,2	24,4	30,8	6,4	28,8
Španielsko	17,0	59,5	25,4	26,1	34,1	7,9	31,0
Švédsko	19,7	43,5	13,4	24,9	31,6	6,7	29,3
Švajčiarsko	13,1	57,4	21,3	26,4	33,4	7,0	30,9
Ukrajina	52,9	17,2	5,3	20,6	27,3	6,7	25,4
Veľká Británia	26,8	44,1	15,6	23,6	33,0	9,4	29,0

Zdroj: EUROSTAT, vlastné výpočty.

Source: EUROSTAT, authors' calculations.

Príloha II: Vybrané charakteristiky plodnosti žien, 2018

Selected characteristics of female fertility, 2018

Štát Country	Podiel plodnosti vo veku (%) Proportion of fertility (%)			Dolný kvartil Lower quartile	Horný kvartil Upper quartile	Kvartilové rozpätie Interquartile range	Priemerný vek ženy pri pôrode Mean age of woman at birth
	do 25 rokov under age 25	30 a viac rokov aged 30 and over	40 a viac rokov aged 40 and over				
Albánsko	27,0	39,9	2,1	23,6	31,4	7,8	28,6
Rakúsko	14,6	56,3	4,3	26,1	33,6	7,5	30,8
Bielorusko	28,9	38,9	2,4	23,4	31,5	8,1	28,6
Belgicko	12,6	55,4	3,9	26,4	33,0	6,6	30,7
Bulharsko	34,5	36,4	2,6	22,1	31,3	9,2	27,6
Chorvátsko	16,8	53,5	3,5	25,7	33,1	7,4	30,4
Cyprus	12,5	62,7	5,5	27,1	34,3	7,2	31,5
Česko	17,8	51,5	3,1	25,4	32,8	7,3	30,1
Dánsko	9,6	58,6	3,9	26,9	33,5	6,6	31,2
Estónsko	16,7	53,1	5,0	25,6	33,4	7,8	30,5
Fínsko	14,2	57,1	4,7	26,2	33,7	7,5	31,0
Francúzsko	15,1	54,2	4,4	25,9	33,3	7,4	30,6
Nemecko	13,7	59,7	4,5	26,5	33,9	7,4	31,1
Grécko	13,2	62,9	6,0	27,0	34,4	7,5	31,5
Maďarsko	22,3	51,7	3,9	24,7	33,2	8,5	29,8
Island	15,5	52,7	4,2	25,8	33,3	7,5	30,6
Írsko	12,0	67,5	6,9	27,5	35,2	7,8	32,2
Taliansko	11,2	64,8	6,8	27,3	34,9	7,6	32,0
Kosovo	21,7	43,2	3,2	24,5	32,0	7,5	29,4
Lotyšsko	20,9	48,4	4,3	24,7	33,0	8,2	29,9
Litva	16,7	50,8	3,1	25,6	32,7	7,1	30,1
Luxembursko	9,9	67,4	6,2	27,7	34,9	7,1	32,1
Malta	16,6	59,0	4,0	26,2	33,7	7,5	30,8
Holandsko	8,7	62,5	3,6	27,3	33,7	6,4	31,5
Severné Macedónsko	25,9	40,5	2,2	23,8	31,6	7,7	28,7
Nórsko	11,1	57,9	3,8	26,6	33,4	6,8	31,1
Poľsko	20,0	46,2	2,8	24,9	32,2	7,3	29,6
Portugalsko	14,1	61,3	5,4	26,6	34,4	7,8	31,3
Rumunsko	31,5	37,4	2,3	22,7	31,3	8,6	27,9
Srbsko	23,5	45,8	3,2	24,3	32,4	8,2	29,4
Slovensko	26,7	44,0	2,5	23,6	32,1	8,5	28,8
Slovinsko	14,3	51,8	3,0	25,9	32,7	6,8	30,4
Španielsko	12,0	67,5	7,3	27,6	35,2	7,7	32,2
Švédsko	12,3	58,0	4,4	26,5	33,7	7,2	31,1
Švajčiarsko	8,7	66,2	5,4	27,6	34,5	6,9	32,0
Ukrajina	35,7	33,1	2,5	22,4	30,7	8,3	27,7
Veľká Británia	18,2	55,0	4,7	25,5	33,7	8,2	30,6

Zdroj: EUROSTAT, vlastné výpočty.

Source: EUROSTAT, authors' calculations.